

BOOK REVIEW

БАРАНЬ Є. (ред.) *Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин. Збірник наукових робіт міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин».* Берегове, 23–24 травня 2019 року. Берегове: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 236 с.

Reviewed by **Леся Мушкетик***

Received: 3 October 2020 • Accepted: 5 November 2020

© 2021 Akadémiai Kiadó, Budapest

Пропонована збірка наукових праць опублікована за матеріалами міжнародного наукового форуму, що відбувся 23–24 травня 2019 р. у м. Берегове Закарпатської області, за сприяння Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II та Угорської академічної ради Закарпаття. Захід був присвячений 100-річчю з дня народження науковця, літератора, викладача Еміля Балецького, який поєднав у своїй діяльності складники різних культур.

До постаті незаслужено забутого Еміля (Омеяна, Ємельяна) Балецького (псевдоніми Е. Латорчанин, О. Віщак, криптонім Е. А.) (1919–1981), вихідця із Закарпаття, почали привертати увагу в 90-і роки минулого століття, було опубліковано низку матеріалів про нього. Нині Балецький відомий як мовознавець, літературознавець, поет, письменник, перекладач, педагог. Філолог-славіст, доктор наук, він багато років поспіль очолював кафедру російської мови і літератури Будапештського університету, з його ініціативи і за його участі 1961 року створено відділення української мови й літератури, яке існує і до сьогодні як кафедра у межах Інституту слов'янської і балканської філології. Балецький є співавтором підручника старослов'янської мови для угорців, автором хрестоматії з історії російської мови, дослідником «Слова о полку Ігоревім». Йому належать численні мовознавчі та ін. статті та напрацювання, зокрема з діалектології Закарпаття, угорсько-українських мовних контактів, запозичень, описів пам'яток української писемності XVII ст., знайдених на території Угорщини. Він автор низки художніх прозових та поетичних творів російською та українською мовами, перекладів віршів угорських поетів російською мовою. Балецький був одним із редакторів часопису «Studia Slavica Hung.». Від 1958 року – член комітету з історії слов'янської філології при Міжнародному комітеті славістів.

* Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine.
E-mail: mushketik@ukr.net

У семінарі взяли участь науковці, викладачі з Берегова, Будапешта, Києва, Ніредьгази, Сеґеда та Ужгорода. Серед них – учні, колеги, родичі Балецького, дослідники його наукової та літературної творчості. Захід тривав у конференц-залі Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, з вітальним словом виступили проректор Інституту Дюла Фодор, консул Консульства Угорщини у м. Берегове Іштван Дебнер та доцент кафедри української філології Єлизавета Барань, котра відповідала за організаційну підготовку заходу, вона є також і укладачем та редактором згаданого збірника. Дослідниці належить і вступне слово до збірки, де вона окреслює основні напрями діяльності Балецького, його, так би мовити, відкриття в наші часи після років забуття, згадує основні публікації та конференції, присвячені вченому.

Статті у пропонованому збірнику розкривають відомі і досі малознані факти з життя і творчості Балецького, його освітянську діяльність, деякі грані його письменницької та перекладацької творчості, внесок у мовознавство, літературознавство, історію культури та ін. Так, завідувачка кафедри філології Будапештського університету ім. Л. Етвеша Вікторія Лебович у своїй розлогіій статті «Baleczky Emil jogtalan elbocsátása az Eötvös Loránd Tudományegyetem archívumában található dokumentumok tükrében» [Незаконне звільнення Еміля Балецького з Будапештського університету ім. Л. Етвеша у світлі віднайдених документів] (с. 93–116) на основі архівних даних університету розглянула складну ситуацію 1950-х років, що склалася в Інституті імені Леніна, тогочасні політичні інсинуації, через які Балецького було звільнено з посади керівника відділення російської мови та літератури, що певною мірою вплинуло на його подальшу долю. Текст ілюстровано зразками автентичних документів та розпоряджень.

Маріанна Лявинець-Угрин з Будапештського університету назвала свою працю «Новые страницы биографии Эмиля Балецкого» (с. 127–164), в якій розповіла про його виступи на угорському радіо, зупиняючись на маловідомих фактах про передачі кінця 30-х – поч. 40-х років ХХ ст. Вона свідчить, що Балецький крім власних декламував твори русинських поетів і письменників, готував окремі передачі про них та угорських літераторів, зачитував переклади з угорської, брав участь в радіоінсценуваннях п'єс. Авторка подає ширші відомості про згаданих митців, зосібна про дружбу і співпрацю Балецького з журналісткою, письменницею, фольклористкою Оленою Рудловчак. У репертуарі Балецького звучали також народні та пісні в обробці композиторів, до прикладу ужгородського Деже (Дезидерія) Задора. Лявинець свідчить, що з 1947 по 1954 роки Балецький, уже викладаючи в університеті, на хвилях Угорського радіо веде передачі про російську, українську та слов'янські літератури й культури.

Певні штрихи до складної долі Балецького і його рідного Закарпаття додав Михайло Капраль, співробітник Русинського науково-дослідного інституту імені Антонія Годинки у своїй статті «Время надежд и разочарований русинской интеллигенции: еще раз к биографии Эмиля Балецкого» (с. 61–67), який залучив до свого дослідження спогади колег і знайомих про вченого, нелегкі перипетії його життєвого шляху в лещатах різних імперій і політичних тяжінь, власні спогади і думки про ці злами історії і місце в ній пересічної людини. Самому Капралю належить укладання повної бібліографії діяльності Підкарпатського товариства наук на Закарпатті в часи Другої світової війни (Капраль 2002), до якої увійшли і посилання на роботи Балецького. З погляду популяризації його творчого спадку прикметним стало оприлюднення Капралем спільно з учнем Балецького, відомим славистом, професором Андрашем Золтаном видання під назвою «Балецкий Эмиль: Ли-

тературное наследие» (Балецкий 2007), до якого увійшли його вірші, оповідання, художні переклади, фольклорні записи, а також статті з історії та розвитку слов'янських літератур.

Андраш Золтан присвятив свою публікацію розгляду підручника зі старослов'янської мови «Az Ószláv nyelv című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából» [Університетський підручник під назвою «Старослов'янська мова» (1968) з півстолітньої перспективи] (с. 49–59). На початку статті Золтан перераховує заслуги Еміля Балецького на терені класичної філології, славістики, порівняльно-історичного мовознавства, згадує, що підготовлені ним гасла увійшли до українських, угорських та ін. етимологічних словників. Йому належить і цінна праця «Українська історична граматика» (1969). Така компетенція дозволила науковцю підготувати спільно з Аттілою Голлошем підручник зі старослов'янської мови (1965), який відтоді неодноразово перевидавався, і який високо поціновувався в науці та освіті, одним із свідчень чого є пропозиція Золтана про нове, сучасне перевидання книги. Розгляд праці професор здійснює в широкому слов'янському контексті, додаючи в кінці розлогу бібліографію.

Відомо, що Балецький багато уваги приділяв мовному багатству свого рідного краю. Єлизавета Барань у статті «Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності)» (с. 21–40) подала детальний опис життєвої і творчої біографії науковця, а також розглянула його праці, присвячені діалектології, переважно початку 1940-х років, фонетичні, лексичні та ін. особливості яких скрупульозно аналізував дослідник. Барань наводить численні приклади цього аналізу, думки Балецького про слов'янські та неслов'янські запозичення в українських говірках тогочасної Підкарпатської Русі. На думку дослідниці, його великою заслугою був розгляд «Христоматії...» Євмена Сабова (САВОВ 1893), яка є важливою мовною та культурною пам'яткою і містить зразки місцевої мови, літератури та фольклору. Згадує науковиця і про дослідження Балецьким єдиної української лемківської говірки з с. Комлошка вже у післявоєнній Угорщині.

Відомий мовознавець, славист, україніст, професор Сегедського університету – йому належить заслуга відкриття і дослідження мови українських церковних рукописів XVI ст. в Угорщині – професор Мірай Кочіш оприявнив дослідження «Baleczky Emil és az ukrán nyelvemlékek» [Еміль Балецький та українські мовні пам'ятки] (с. 77–81), в якому дав характеристику трьох праць Балецького: «Памятники украинского делового языка XVII века» (1956), «Эгерский рукописный ирмологий XVII–XVIII ст.» (1958) та спільно з Й. Перені «Украинская грамота Софии Батори 1674 г.» (1959). Всі ці статті надруковані у щорічнику Угорської академії наук «Studia Slavica Hung.». Кочіш розглядає особливості мови, походження, авторства вказаних творів в річищі досліджень Балецького.

Порушені Балецьким наукові проблеми можуть з'ясуватися в ширшому контексті. Директор Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II відомий дослідник угорської мови в Україні, угорсько-українських мовних зв'язків, соціолінгвістики Іштван Чернічко з Берегова назвав свою роботу «A szláv nyelvvaltozatok kategorizálásának kérdése Kárpátalján» [Питання категоризації слов'янських мовних варіантів на Закарпатті] (с. 183–221). Чернічко, порушуючи питання про мову (українську, русинську), яку аналізував Балецький у своїх працях 1939–1944 р., дав розлогі відомості з мовного та політичного становища Закарпаття в різні періоди, ширше зупиняючись на вказаному. Дослідник поставив низку важливих теоретичних і практичних питань, серед них про складність визначення понять: мова чи діалект, вплив політичних та ін. чинників на кодифікацію

і нормування мови тощо. Сам він основним критерієм приналежності до окремої мови вважає самоідентифікація люду.

Вілмош Газдаг у праці «A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok alakulása egy elfeledett keleti szláv jövevényszó regionális újjáéledése tükrében» [Формування слов'янсько-угорських мовних зв'язків у контексті регіонального відродження забутого східнослов'янського запозичення] (с. 41–48) здійснив дослідження слова *sestra* і зробив висновок, що в результаті мовних змін слов'янське запозичення, взяте із загальноугорських мовних версій, в угорських говірках поза межами держави завдяки тим же мовним слов'янським впливам стало вживатися у живій мові.

Лариса Кравець з Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II у своїй доповіді «Лінгвофілософські виміри поняття „рідна мова“» (с. 83–92) розкрила трактування понять *мова*, *рідна мова* у різні періоди в світовій та українській лінгвістиці, обумовила важливість зв'язку поміж розвитком мови і нації. Вона зауважує, що цей концепт постає як мінливе явище, надто в сьогоденні, залежне від суб'єктивних й об'єктивних чинників, та водночас зберігає злободенність в контексті національного державотворення.

Прозова та поетична спадщина Е. Балецького теж стала предметом дослідницького інтересу. Евеліна Балла (Ніредьгазький університет; Ужгородський національний університет) з'ясувала «Мотив дороги в малій прозі Еміля Балецького» (с. 13–20). Дослідниця навела приклади символіки дороги в творах різних письменників. На її думку, ця тема є близькою самому Балецькому, адже його життєвий шлях був складним, він усе більше віддалявся від рідного дому, рідної землі, мандрував різними країнами. Балла свідчить, що цей символ є полісемантичним і поліфункціональним у художньому просторі оповідань Балецького й загалом символізує життєвий шлях, долю героя – щасливу чи трагічну, або ж може бути елементом пейзажу чи топосу, зрідка з'являється в ліричних творах.

Тетяна Чонка з Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II у статті «Прозові твори Еміля Балецького: стиль, тематика, проблематика» (с. 223–231) здійснила загальний аналіз прозових творів письменника і віднесла їх до романтично-сентиментального стилю літератури. Вона виокремила чотири головні теми в прозі автора, у межах кожної розглянула окремі оповідання, їх фабулу і проблематику. Чонка вказала також на риси сентименталізму в оповіданнях Балецького, проілюструвавши їх зразками з окремих творів.

Олександр Кордонєць (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II) у своїх студіях «Концепт щастя у новелах „Цвіт щастя“ Богдана Лепкого та „Счастье“ Еміля Балецького» (с. 69–75) здійснив порівняльний аналіз творів схожої тематики двох різних письменників. Автор розглянув трактування ними складного онтологічного філософського концепту щастя через художні образи новел, виокремив спільні і відмінні риси письменницької манери митців, узагальнивши, що в творчості письменників, які проживали на українських землях у даний період, з'являються риси модернізму, властиві європейській літературі того часу.

Маріанна Лявинець, котра репрезентувала Національне товариство русинської інтелігенції, оприлюднила працю «Рання поезія Э. Балецького» (с. 117–125), в якій вона охарактеризувала зошити з архіву Балецького, де вміщено його ранню поезію 1933, 1935 років. Це вірші та поема «Цирковка» (згодом він створить однойменне оповідання) російською мовою з мотивами кохання, описів природи, долі свого краю, роздумів про сенс життя тощо. Лявинець повідомила, що в Будапешті планується окреме видання віршів Балецького.

У рецензованій збірці опубліковано також дослідження Оксани Ташкович з Будапештського університету ім. Л. Етвеша на тему «Baleczky Emil útja a péri íróvá válása felé» [Становлення Еміля Балецького як народного письменника] (с. 177–182), в якому вона з'ясувала процес переосмислення Балецьким власної творчості і намагання утвердитися як народного письменника як у мові, так і в тематиці та ідеях своїх творів, звернутися до власних витоків. У своїх критичних студіях Балецький закликає своїх земляків звертатися до живої мови і побуту, творчо використовувати їх, а не черпати матеріал з книжних джерел, розуміючи, що справжня література має відбивати передусім проблеми свого народу, бути органічною (Балецький 1942). Цей заклик він втілює у творах пізнішого часу.

Провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, доктор філологічних наук Леся Мушкевик у статті «Фольклорно-етнографічні записи Еміля Балецького» (с. 165–176) привернула увагу до маловивченої сторінки діяльності Балецького як народознавця, фольклориста, краєзнавця, розглянула його фольклорно-етнографічні записи на Закарпатті, серед яких народні пісні, перекази, записи храмового свята тощо та додала коментарі до них. Вона зазначила, що Балецький зробив чималий внесок у вивчення народнорозмовної мови свого краю, у його доробку зіставні й порівняльні студії, у чому йому значною мірою допомогло знання життя і побуту, народної культури свого рідного краю, його усної традиції, про що свідчать записи з фольклору та етнографії. Дослідниця принагідно розглянула і питання розвитку фольклористики, угорсько-українських запозичень у фольклорі та ін. На її думку, народознавчі та краєзнавчі зацікавлення Балецького вплинули і на його поетичну і перекладацьку діяльність, тут можна говорити про явище фольклоризму в художній творчості Балецького.

Отже, міжнародний семінар і підготовлена за його матеріалами збірка праць, які мають міждисциплінарний характер, дозволили ширше розкрити багатогранну викладацьку, наукову, літературну та ін. діяльність Еміля Балецького, ввести до наукового обігу чимало нових і маловідомих фактів з його життя і творчості, замислитися над нелегкою долею особистості (і цілих регіонів) у час історичних та політичних катаклізмів. Видається плідним і об'єднання зусиль науковців з різних країн задля вирішення багатьох злободенних питань науки, освіти та культури.

ЛІТЕРАТУРА

- БАЛЕЦЬКИЙ 1942 = БАЛЕЦЬКИЙ Еміль: Литература и народный языкъ. *Литературна недѣля* 24 (1942): 263–264.
- БАЛЕЦЬКИЙ 2007 = БАЛЕЦЬКИЙ Еміль: *Литературное наследие*. Под ред. А. Золтана и М. Капралья. Nyíregyháza, 2007.
- КАПРАЛЬ 2002 = КАПРАЛЬ Михаил: *Подкарпатское общество наукъ. Публикацији: 1941–1944*. Под ред. И. Удвари. Nyíregyháza, 2002.
- САБОВ 1893 = САБОВ Євменій: *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниконъ съ прибавленіемъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчїяхъ*. Ужгород, 1893.

